

ADAM WĄTOR

<https://orcid.org/0000-0002-7670-5504>

SZKIC DO BIOGRAFII ZIEMIANINA Marian Kiniorski (1868–1943)

Słowa kluczowe: ziemiaństwo XIX–XX w., gospodarka, działalność społeczna, Narodowa Demokracja

Keywords: 19th–20th century gentry, economy, social activity, National Democracy

ABSTRAKT:

Artykuł przedstawia życie i publiczną działalność Mariana Kiniorskiego. Studiował w Wyższej Szkole Rolniczej w Dublanach, Uniwersytecie Berlińskim i Szkole Nauk Politycznych w Paryżu (do 1899 r.). Był nowoczesnym ziemianinem, zabiegającym o uprzemysłowienie majątku, stosowanie nowych technik rolnych i postępu rolniczego. Należał do szeregu towarzystw i organizacji ziemiańskich (m.in. prezes Centralnego Towarzystwa Rolniczego). Równocześnie był aktywnym działaczem politycznym, związanym z Narodową Demokracją (członek Ligi Narodowej, następnie Zarządu Głównego Związku Ludowo-Narodowego i władz Stronnictwa Narodowego). Poseł do rosyjskiej Dumy Państwowej, następnie senator Rzeczypospolitej Polskiej, uczestniczył w debatach nad reformą rolną. Aktywny publicysta, autor specjalistycznych artykułów na tematy rolnicze i społeczne. W 1930 r. wycofał się z życia publicznego, uwagę skupiając na gospodarstwie rolnym. Zmarł w Warszawie.

ABSTRACT:

The article presents the life and public activity of Marian Kiniorski. He studied at the University of Agriculture in Dublany, the University of Berlin and the School of Political Sciences in Paris (until 1899). He was a modern landowner, striving for the industrialization of property, the use of new agricultural techniques and agricultural progress. He belonged to a number of societies and landowners' organizations (including the president of the Central Agricultural Society). At the same time, he was an active political activist associated with the National Democracy (a member of the National League, then the Board of the National People's Union and the authorities of the National Party). A member of the Russian State Duma, then a senator of the Republic of Poland, participated in debates on the land reform. Active journalist, author of specialist articles on agricultural and social topics. In 1930 he withdrew from public life, focusing on the farm. He died in Warsaw

Był jednym z najaktywniejszych polskich ziemian żyjących na przełomie XIX i XX stulecia, wzorowym gospodarzem. Zaznaczył również swój udział w teorii rolnictwa, publikując broszury i liczne artykuły na łamach prasy rolniczej. Równocześnie był czynnym politykiem związanym z Narodową Demokracją i senatorem Rzeczypospolitej Polskiej.

Marian Kiniorski urodził się 1 grudnia 1868 r. w Pokrzywnicy w pow. radomskim, jako syn Kazimierza Cezariusza (1839–1876) i Joanny Kosseckiej z Kossocic (1850–1896)¹. Słabego zdrowia, wyjeżdżał z rodzicami na kuracje

¹ Teczka Mariana Kiniorskiego w: *Liga Narodowa. Życiorysy i relacje członków*. Biblioteka Naukowa PAN–PAU Kraków, sygn. 7785, t. 2; W. Jabłonowski, *Śp. Marian Kiniorski. Wspomnienie pośmiertne*, Biblioteka Narodowa, akc. 9224. Oprac. biogramy: *Senator Marjan Kiniorski*, „Gazeta Rolnicza” 17 VI 1927, nr 24–25; *Kiniorski Marian*, oprac. J. Zieliński, PSB, t. XII, 1966–1967, s. 462–464; *Biographical Dictionary of Central and Eastern Europe in the Twentieth Century*, eds. W. Roszkowski, J. Kofman, London–New York 2015, s. 460; Cz. Brzoza, K. Stepan, *Posłowie polscy w parlamencie rosyjskim 1917–1927. Słownik biograficzny*, Warszawa 2001, s. 100–103; *Parlament Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1927*, red. H. Mościcki, W. Dzwonkowski, Warszawa 1928, s. 130; *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939. Słownik biograficzny*, t. 3: K–Ł, oprac. P. Majewski, G. Mazur, Warszawa 2005, s. 108–109; *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J. Majchrowski, Warszawa 1994, s. 521; D. Mycielska, J.M. Zawadzki, *Senatorowie zamordowani, zaginieni, zmarli w latach II wojny światowej*, Warszawa 2009; M. Ratyński, *Marian Kiniorski (1868–1943)*, [w:] *Słownik biograficzny polskiego obozu narodowego*, red. K. Kawęcki, Warszawa 2020, s. 180–183.

do Włoch. Jego nauka szkolna przypadła na najczarniejszy okres rusyfikacji („nocy apuchtinowskiej”). Uczęszczał do gimnazjum w Radomiu, z którego w 1886 r. usunięty został za działalność w tajnym kółku uczniowskim i wydanie nielegalnej gazetki². Pozbawiony prawa do kontynuowania nauki w szkołach Królestwa Polskiego, maturę eksternistyczną zdał w rosyjskim gimnazjum w Wiaźmie (22 marca 1888 r.), przygotowujący do egzaminów przez korepetytora, którym był Stefan Żeromski³.

Z myślą o zdobyciu umiejętności niezbędnych dla zarządzania majątkiem ziemskim podjął w 1888 r. studia w Wyższej Szkole Rolniczej w Dublanach pod Lwowem⁴. Stanowiąca własność kraju podlegała Wydziałowi Krajowemu i ciesząca się autonomią, miała za zadanie „wykształcenie młodzieży na samodzielnych gospodarzy wiejskich, tudzież ludzi mających pracować naukowo w rolnictwie”. Oprócz nauki Kiniorski aktywnie uczestniczył w życiu kulturalnym młodzieży akademickiej, wygłaszał referaty (np. *Typy starego i młodego pokolenia w powieści Orzeszkowej „Nad Niemnem”*), brał udział w obchodach rocznic narodowych (powstania styczniowego), od listopada 1889 r. należał do zarządu kółka etnograficznego. Przystąpił do pierwszej grupy tajnego Związku Młodzieży Polskiej „Zet” (wraz z Stefanem Surzyckim), a na zgromadzeniu 23 października 1890 r. został wybrany na prezesa Towarzystwa Bratniej Pomocy, skupiającego wówczas 103 akademików⁵. We współpracy z Bratnią Pomocą Politechniki Lwowskiej organizował pracę oświatową i kulturalną na wsi w duchu zasad zetowych, co wzbudziło niezadowolenie władz uczelni. Wobec decyzji o zawieszeniu zarządu Towarzystwa w kwietniu 1891 r. znalazł się wśród 30 studentów, którzy demonstracyjnie opuścili mury uczelni, ogła-

² J. Wołyński, *Wspomnienia z czasów szkolnictwa rosyjskiego w b. Królestwie Polskim 1868–1915*, Warszawa 1936, s. 34–35.

³ J. Kądziała, *O genezie „Syzyfowych prac”*, „Pamiętnik Literacki” 1965, nr 1, s. 36–37.

⁴ Zob. J.G. Pawlikowski, *Dublany*, nakładem Wydziału Krajowego, Lwów 1897; T. Wośkowski, *Dzieje studiów rolniczo-lasowych w ośrodku dublańskim...*, Warszawa 2011.

⁵ *Młodzież Dublańska*, „Kurier Lwowski” 11 X 1890, nr 282; *Z Dublan*, „Kurier Lwowski” 25 X 1890, nr 296. Jako prezes Bratniej Pomocy popularyzował koncepcję założenia, z udziałem wszystkich towarzystw polskiej młodzieży, wydawnictwa im. A. Mickiewicza; przewodniczył też komisji konkursowej na napisanie „dziełka dla ludu o treści ekonomicznej”. Zob. „Kurier Lwowski” 25 III 1891, nr 84.

szając w prasie oświadczenie o „nieodpowiednim stosowaniu przepisów przez dyrekcję szkoły”⁶. Krótko studiował w Uniwersytecie w Berlinie⁷.

Po powrocie do rodzinnej Pokrzywnicy przyjęty został w 1892 r. do Ligi Polskiej. Jednocześnie był czynny w pracach Stowarzyszenia Kulturalno-Oświatowego „Łączność” do czasu rozwiązania organizacji w 1893 r. (uczestniczył w ostatnim jej posiedzeniu)⁸. W połowie lutego 1895 r. wraz z swoim kuzynem Gustawem Ośniałowskim ułatwił Romanowi Dmowskiemu przekroczenie granicy rosyjsko-austriackiej w rejonie Sandomierza i udanie się do Lwowa⁹.

Po sprzedaniu rodzinnego majątku w 1897 r. skorzystał z „przerwy w zajęciach gospodarskich” i wyjechał do Paryża, podejmując studia w Szkole Nauk Politycznych (do 1899 r.). Jego praca dyplomowa pt. *Galicja i jej reprezentanci w ustroju konstytucyjnym Austro-Węgier* spotkała się z uznaniem prof. Anatola Leroy-Beaulieu. Podczas pobytu w Paryżu utrzymywał kontakty z polskimi artystami i pisarzami (m.in. z Władysławem Reymontem, Zenonem Przesmyckim, Lucjanem Rydlem), absolwentami uczelni (Władysławem Kanią, później lekarzem w Krakowie, członkiem LN) i przebywającym tam w lipcu 1898 r. Dmowskiem¹⁰.

Po powrocie z Francji gospodarował w zakupionym (od Rajmunda i Kornelii Skarzyńskich) majątku Suchodębie w gminie Łanięta pod Kutnem¹¹. Za-

⁶ *Młodzież dublańska* [oświadczenie podpisane przez Kiniorskiego i Ludwika Wolffa], „Kurier Lwowski” 7 IV 1891, nr 96. Zob. W. Bronikowski, *60-lecie Kółka Dublańczyków*, „Gazeta Rolnicza” 17 VI 1927, nr 24–25; K. Rędziński, *Dzieje Towarzystwa Bratniej Pomocy Studentów Akademii Rolniczej w Dublanach (1856–1919)*, „Przegląd Nauk Stosowanych” 2015, nr 6, s. 133–135.

⁷ Cz. Brzoza, K. Stepan, *Posłowie polscy...*, s. 100.

⁸ T. Wolsza, *Stowarzyszenie „Łączność” 1888–1893. U źródeł Ligi Narodowej*, „Dzieje Najnowsze” 1987, nr 2, s. 16, 22–23.

⁹ M. Kiniorski, *Z czterdziestu pięciu lat wspomnień o Romanie Dmowskiem*, Warszawa 1939, s. 5–7.

¹⁰ Tamże, s. 10. Kontakty z Reymontem i jego pierwsza wizyta w Suchodębii w VII 1899 zob. *Listy Władysława Reymonta do Mariana Kiniorskiego*, „Tygodnik Warszawski” 1947, nr 1, 4.

¹¹ *Spis alfabetyczny Obywateli Ziemi Królestwa Polskiego ze wskazaniem ostatniej stacji pocztowej*, Warszawa 1909, s. 52. Majątek Suchodębie obejmował 871 ha, w tym 696 ha gruntów ornych (stan z 1900 r.). H. Lesiak, *Szlakiem dworów regionu kutnowskiego*, Kutno 2007.

angażowany w pracach organizacji rolniczych w początkach września 1899 r. znalazł się wśród założycieli Towarzystwa Stacji Doświadczalno-Rolniczej. Stała się ona ważnym ośrodkiem wiedzy i postępu rolniczego na ziemi kutnowskiej. Dzielono się doświadczeniami w zakresie wydajności zbóż, buraków, ziemniaków i warzyw, stworzono laboratorium chemiczne do badań jakości gleby. Wyniki prac ogłaszano na łamach „Gazety Rolniczej”¹². Kiniorski został również członkiem sekcji rolniczej Towarzystwa Popierania Handlu i Przemysłu. W latach 1901–1903 wydawał i redagował warszawskie pismo „Ekonomista. Kwartalnik poświęcony nauce i potrzebom życia”. W tym czasie napisał artykuł pt. *Większa i mniejsza własność ziemska – wobec parcelacji*. Wśród postulatów tam zawartych znalazły się: zbieranie danych statystycznych obejmujących całą sferę stosunków ekonomicznych i społecznych własności ziemskiej; „drobiazgowo” zbadanie procesu parcelacyjnego; podjęcie akcji na rzecz utworzenia instytucji pośredniczących w parcelacji¹³. Praca przedstawiona w postaci referatu w sekcji rolnej TPHiP wywołała ożywioną dyskusję w środowiskach ziemiańskich.

W maju 1904 r. Kiniorski został radcą Dyrekcji Głównej Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Warszawie, a w styczniu 1907 r., wspólnie z Antonim Skarżyńskim, założył w Kutnie Okręgowe Towarzystwo Rolnicze, „łączące wszystkie polskie warsztaty rolnicze bez różnicy wielkości w jedno”; sprawował jego prezesurę do czasu objęcia mandatu do rosyjskiej Dumy Państwowej. Był również prezesem kółka rolniczego w Woli Chruścińskiej. Od chwili powstania Centralnego Towarzystwa Rolniczego (oficjalnie zainaugurowanego 11 maja 1907 r.) uczestniczył w jego pracach, a na drugim zgromadzeniu Rady Głównej CTR, 17 czerwca 1907 r., został wybrany na wiceprezesa towarzystwa (przy prezesie Sewerynie ks. Czetwertyńskim)¹⁴. W roku następnym objął kierownictwo Wydziału Społeczno-Ekonomicznego CTR, z zadaniem

¹² J. Kita, *Ziemiaństwo polskie a modernizacja gospodarki rolnej do 1914 r. (zarys problematyki)*, „Zeszyty Wiejskie” 2016, z. 22, s. 441–442.

¹³ „Ekonomista” 1903, t. 1, s. 113–114.

¹⁴ Wybór nastąpił pod nieobecność Kiniorskiego, przebywającego wówczas w Szwajcarii. S. Dzieciolowski, *Centralne Towarzystwo Rolnicze Królestwa Polskiego i jego program w latach 1906–1908*, „Przegląd Historyczny” 1969, nr 1, s. 59. Zob. tenże, *Centralne Towarzystwo Rolnicze w Królestwie Polskim i jego polityka agrarna 1906–1918*, Warszawa 1981; J. Socha, *Działalność Centralnego Towarzystwa Rolniczego w dziedzinie oświaty rolnej 1907–1929*, Łódź 1994.

prowadzenia prac ekonomicznych oraz analizy społecznych potrzeb rolnictwa i wsi. Wydział miał być „instytucją opiniodawczą o charakterze politycznym” w kwestiach dotyczących ustroju rolnego i polityki agrarnej. Nacisk położono na rozpatrywanie projektów praw przygotowywanych przez ówczesny rząd oraz własnych, kierowanych do władz państwowych przez Radę Główną i Komitet¹⁵. Kiniorski w tym czasie przygotował projekt prawa komasacyjnego. Od 1912 r. przewodniczył sekcji plantatorów buraków CTR.

Występował na zjazdach i konferencjach z referatami na tematy fachowe, organizacyjne, ekonomiczne i prawne związane z zagadnieniami rolnymi. W jednym z wystąpień w CTR odniósł się do szybkiego wzrostu użycia nawozów sztucznych, przestrzegając przed złą jakością sprzedawanych przez „prywatnych komisjonerów” produktów. Wzywał do kontroli jakości nawozów poprzez analizę chemiczną. Jego zdaniem rolnicy „u nas nie stanowią jeszcze zwartej masy, która by umiała bronić swych interesów solidarnie. Za zagrożenie dla rolników uznał przygotowywane przez władze ustawy: o podwyższeniu ceł na maszyny rolnicze i na nawozy sztuczne oraz nałożenie ceł na wywóz z kraju buraków¹⁶”.

Zasiadał w Radzie Warszawskiego Towarzystwa Wzajemnego Ubezpieczenia Ruchomości Rolnych „Snop”¹⁷.

Ale też nie był wolny od bieżących trosk. Pobór do carskiej armii w związku z wojną 1904 r., nieurodzaje i klęska powodzi przyczyniły się do radykalizacji nastrojów na wsi. W dzierzawionym przez Kiniorskiego majątku Łaniaża miały miejsce w marcu 1905 r. starcia pomiędzy strajkującymi robotnikami rolnymi a wojskiem carskim, w wyniku których zginęło 12 osób¹⁸. Kiniorski

¹⁵ H. Biały, *Rola i działalność Centralnego Towarzystwa Rolniczego w procesach modernizacyjnych wsi Królestwa Polskiego w latach 1907–1914*, „Zeszyty Wiejskie” 2020, z. 26, s. 78. Zob. *Sprawozdanie Wydziału Społeczno-Ekonomicznego*, [w:] *Sprawozdanie Centralnego Towarzystwa Rolniczego w Królestwie Polskim za rok 1908*, Warszawa 1908 i n. Na posiedzeniu 8 lutego 1909 r. Kiniorski podkreślił konieczność zbierania za pośrednictwem kwestionariuszy danych o „corocznych urodzajach”. Zob. „Goniec Poranny” 9 II 1909, nr 61.

¹⁶ *Centralne Tow. Rolnicze*, „Słowo” 11 VI (29 V) 1910, nr 260.

¹⁷ A. Łętowski, *Nasze wzajemne ubezpieczenia rolne*, „Gazeta Rolnicza” 31 V 1912, nr 22. Zob. *Ustawa Warszawskiego Towarzystwa Wzajemnego Ubezpieczenia ruchomości rolnych „Snop”*, Warszawa 1903.

¹⁸ Podczas spotkania ze strajkującymi 9 marca Kiniorski wynegocjował 5-procentową podwyżkę i ekwiwalent zbożowy, ale nie zapobiegło to wydarzeniom. Obszernie:

i dr Antoni Troczewski złożyli protest w tej sprawie. Kiniorski udał się do Warszawy, prosząc o pomoc Ksawerego hr. Branickiego, który wystarał się o audiencję u generał-gubernatora warszawskiego Konstantina Maksimowicza¹⁹. Pod naciskiem opinii publicznej zostało wszczęte śledztwo, zakończone usunięciem odpowiedzialnych funkcjonariuszy.

Kiniorski pracę rolnika łączył z polityczną aktywnością, obok Troczewskiego, należał do najaktywniejszych działaczy Ligi Narodowej w kutnowskim (przyjęty w 1897 r.). W tym gronie wskazać należy również Leona Lissowskiego, Antoniego Skarżyńskiego, Feliksa Wąsowskiego, Władysława Kazimierskiego, Bronisława Rzeszotarskiego, Bolesława Wyganowskiego i in.²⁰ Realizując politykę LN, zaangażował się w prace założonego w 1899 r. Towarzystwa Oświaty Narodowej. Organizował i kierował akcją na rzecz wprowadzenia języka polskiego do samorządu, szkolnictwa i sądownictwa²¹. Wykazywał żywe zainteresowanie sprawami wsi. Pisał, że lud „nosił w sobie silne przywiązanie do swych wierzeń, do dawnych zwyczajów, do mowy ojczystej, do oświaty, w stosunku zaś do dobroczynnej opieki, jaką był otaczany, z góry odczuwał jakąś fałszywą nutę”²². Sprawował opiekę nad Towarzystwem Nauczycieli Ludowych Królestwa Polskiego i Litwy, wspierając finansowo jego działalność (zwłaszcza organizację kursów-zjazdów)²³. Znalazł się w delegacji miejskiej witającej przybyłego do Kutna Henryka Sienkiewicza (5 stycznia 1904 r.), zbierającego fundusze dla ofiar powodzi. Wybrany też został do Rady Nadzorczej

M. Chudzyński, *Strajki robotników folwarcznych i rolnych w latach rewolucji 1905–1907 w regionie kutnowsko-gostyńskim*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego” 1983, t. 4, s. 75–77; W. Potkański, *Terroryzm na usługach ugrupowań lewicowych i anarchistycznych w Królestwie Polskim do 1914 roku*, Warszawa 2014.

¹⁹ Zob. „Kurier Polski” 19 III/1 IV 1905, nr 80.

²⁰ S. Kozicki, *Antoni Troczewski III*, „Myśl Narodowa” 14 V 1939, nr 21; tenże, *Historia Ligi Narodowej (okres 1887–1907)*, Londyn 1964, s. 392; *Relacja Romana Dmowskiego o Lidze Narodowej*, [w:] *Liga Narodowa (1893–1928). Wybór relacji*, oprac. T. Sikorski, A. Wątor, Warszawa 2015, s. 73.

²¹ T. Wolsza, *Towarzystwo Oświaty Narodowej (1899–1905)*, „Kwartalnik Historyczny” 1987, nr 2, s. 90.

²² Rusticus [M. Kiniorski], *Listy z dworu włościańskiego*, Warszawa 1911, s. 70.

²³ M. Arcichowski, *Towarzystwo Nauczycieli Ludowych Królestwa Polskiego*, „Przegląd Wszepolski” 1924, s. 735; S. Kozicki, *Pamiętnik 1876–1939*, oprac. M. Mroczko, Słupsk 2009, s. 153.

największej instytucji oświatowej w Królestwie Polskim – Polskiej Macierzy Szkolnej (na inauguracyjnym posiedzeniu 15 maja 1905 r.)²⁴.

W 1905 r. Kiniorski był jednym z organizatorów, a następnie członkiem Rady Naczelnej Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego w zaborze rosyjskim, zabiegając o włączenie do niego młodych ziemian. Liczył się jego autorytet, zdolności organizatorskie i fundusze przeznaczane na różnego rodzaju przedsięwzięcia. Od marca 1910 r. wchodził również do 36-osobowej Rady Głównej LN²⁵. Jego dwór w Suchodębju gościł czołowych działaczy endeckich z Dmowskim na czele, tu wypoczywano, ale też toczono dyskusje na tematy polityczne²⁶. Innym miejscem spotkań, na które regularnie przyjeżdżał Kiniorski, była warszawska restauracja Pod Bachusem przy ul. Widok i Marszałkowskiej²⁷. W trakcie wewnętrznych sporów i secesji z szeregów Narodowej Demokracji w latach 1908–1911 Kiniorski konsekwentnie wspierał linię polityczną Dmowskiego, uznając Niemcy za głównego wroga dla narodu polskiego, przyjmując zaś za możliwe współdziałanie z Rosją dla zjednoczenia wszystkich ziem polskich. Był „świadkiem narodzin” pracy *Niemcy, Rosja i kwestia polska* (podczas pobytu w Glion sur Montreux nad Jeziorem Genewskim). Wspominał ten fakt następująco: „Oto nie mniej ni więcej byłem pierwszym czytelnikiem lub słuchaczem przełomowych myśli, zawartych w tym dziele,

²⁴ J. Stemler, *Polska Macierz Szkolna*, w: *Nasza walka o szkołę polską 1901–1917*, t. 2, oprac. B. Nawroczyński, Warszawa 1934, s. 168, 171; H. Markiewiczowa, *Geneza, organizacja i działalność Polskiej Macierzy Szkolnej w latach 1905–1907*, [w:] *Szkolnictwo, opieka i wychowanie w Królestwie Polskim od jego ustanowienia do odzyskania przez Polskę niepodległości 1815–1918*, Warszawa 2016, s. 71. W r. 1916/17 Kiniorski był członkiem rzeczywistym Towarzystwa Szkoły Mazowieckiej.

²⁵ Notatka Z. Wasilewskiego z obrad w Warszawie 14–16 marca 1910 r. M. Kułakowski [J. Zieliński], *Roman Dmowski w świetle listów i wspomnień*, t. 1–2, Dębogóra 2014, s. 387.

²⁶ M. Kiniorski, *Z czterdziestu pięciu...*, s. 26–27. Suchodębie miał Dmowski nazwać „Mokrogębem”! Gościli tam, prowadząc dyskusje „przy butelkach tęgiego burgunda”, W. Reymont, Z. Przesmycki, S. Krzywoszewski, L. Rydel, K. Górski, J. Warchałowski, H. Radziszewski i in. S. Krzywoszewski, *Długie życie. Wspomnienia*, Warszawa 1947, s. 89; K. Konarski, *Dalekie a bliskie. Wspomnienia szczęśliwego człowieka*, Wrocław 1965, s. 155. Zob. R. Wapiński, *Roman Dmowski*, Warszawa 1988, s. 159; K. Kawalec, *Roman Dmowski*, Poznań 2016, s. 176.

²⁷ S. Kozicki, *Pamiętnik...*, s. 193.

bo Dmowski niektóre ustępy mi sam odczytywał, a inne znów, pisane swym równym, wyraźnym pismem dawał do czytania w rękopisie²⁸.

Kiniorski został w maju 1906 r. wybrany z kurii ziemiańskiej guberni warszawskiej do rosyjskiej I Dumy Państwowej²⁹. Zainteresowany przede wszystkim sprawami rolnymi protestował wobec zgłoszonego w Dumie projektu utworzenia „państwowego funduszu ziemskiego” z ziem państwowych, apanażowych, gabinetowych, klasztornych, cerkiewnych i prywatnych; te ostatnie miały być przymusowo wywłaszczone na koszt państwa. Grunty z państwowego funduszu zamierzano przekazać chłopom małorolnym lub bezrolnym w długoletnią dzierżawę. Zasady te zastosowane miały być również w Królestwie Polskim, godząc nie tylko w tradycyjne przywiązanie ludności polskiej do prywatnego posiadania ziemi, ale także w polski stan posiadania na ziemiach kresowych. Swój protest przeciw zasadzie wywłaszczenia Kiniorski przedstawił w opublikowanych wówczas broszurach³⁰. Wziął udział w protestacyjnym Zjeździe Rolniczym 27–28 listopada 1906 r., zwołanym dla zwalczania zasady wywłaszczenia większej własności ziemskiej, oraz w posiedzeniu Klubu Narodowego w Warszawie 23 marca 1907 r., wygłaszając obszerny referat³¹. Rozwiązanie Dumy zakończyło debatę.

Ponownie wybrany został do IV Dumy 2 listopada 1912 r. z guberni warszawskiej³². Pracował w komisjach: ziemskiej, włościańskiej i prasowej. Jednak już 22 czerwca 1914 r., wraz z Józefem Świeżyńskim, złożył mandat wobec odrzucenia projektu o samorządzie.

²⁸ M. Kiniorski, *Z czterdziestu pięciu lat...*, s. 18 i n. Kiniorski, przebywający w Szwajcarii ze względu na kurację syna, wziął udział, wprowadzony przez Dmowskiego jako wiceprezes CTR, w posiedzeniu Rady Nadzorczej Skarbu Narodowego w Rapperswilu (6 sierpnia 1907 r.).

²⁹ Zob. Z. Łukawski, *Koło Polskie w Rosyjskiej Dumie Państwowej w latach 1906–1909*, Wrocław 1967.

³⁰ „Ziemia i Wola”. Notatki i wrażenia z debatów agrarnych w Izbie Państwowej, Warszawa 1906; *Zasada wywłaszczenia w stosunkach rolnych Królestwa Polskiego (Z powodu książki Władysława Grabskiego „Materyały w sprawie włościańskiej”)*, „Myśl Polska” 15 II, 22 II i 1 III 1907, nr 7, 8, 9; S. Kozicki, *Historia Ligi...*, s. 305–306.

³¹ *Zasada wywłaszczenia w programie agrarnym. (Odczyt wygłoszony w Klubie Narodowym w Warszawie, dnia 23-go marca 1907 roku)*, Warszawa 1907.

³² *Wybory w Królestwie i Rosyi*, „Gazeta Poranna” 3 XI 1912, nr 971; *Wybory do IV-tej Dumy w Królestwie*, „Kuryer” (Lublin) 5 XI 1912, nr 253. Tam krótki życiorys M. Kiniorskiego.

Kiniorski należał do stałych współpracowników „Gazety Warszawskiej”. Jego *Listy z dworu wiejskiego*, wydane później w osobnej broszurze [Warszawa 1911], „zwróciły powszechną uwagę. Był on zresztą szczerym przyjacielem »Gazety«, choć nieraz robił nam wyrzuty, gdy sądził, że pismo nie dorasta do oczekiwań mającego duże wymagania czytelnika. Słuchaliśmy jego uwag zawsze gorliwie, bo były najczęściej słuszne”, wspominał ówczesny redaktor³³.

Wybuch Wielkiej Wojny wiązał się z koniecznością zajęcia jednoznacznego stanowiska przez główną siłę polityczną w Królestwie. Tymczasem pod nieobecność Dmowskiego, jak wspominał Kiniorski, „popelniono wiele faktycznych błędów ze strony prasy i zbyt gorliwych wyznawców orientacji rosyjskiej, które wywołały w szerokich sferach narodu niesmak i niechęć wobec różnych niewczesnych manifestacji, uchylających godności narodowej”. Wskazując na spory i różnice stanowisk, przytoczył posiedzenie Rady Naczelnej SDN z końca września 1914 r., podczas którego „nie szczędzono Dmowskiemu zarzutów, pomawiających go o zbytnią ugodowość i trzeba było użyć wielu perswazji, aby wzburzone flukta uspokoić”³⁴. Po wyjeździe do Rosji Dmowskiego i prawie całego kierownictwa SDN (w sierpniu 1915 r.) Kiniorski znalazł się w gronie działaczy endeckich, którzy nie zdecydowali się na emigrację. Odgrywać tu musiała rolę troska o majątek ziemski, a społeczna pozycja zapewniała mu względne bezpieczeństwo wobec nowego okupanta. Jako członek Rady Naczelnej SDN wraz z W. Jabłonowskim, K. Kozłowskim i J. Świeżyńskim kierował strukturami LN w Królestwie³⁵. Został sekretarzem utworzonego 6 września 1915 r. Międzypartyjnego Koła Politycznego, łączącego ugrupowania orientacji antyniemieckiej (pasywistów)³⁶. Na kolejnym zebraniu informował o antyniemieckich nastrojach panujących w Kutnowskim i pragnieniu „ku powrotowi dawnych zarządców krajem, oczywiście mowa tu przeważnie

³³ S. Kozicki, *Pamiętnik...*, s. 248. W innym miejscu wspominał: „Spędziłem niejedną przyjemny i pouczający wieczór w towarzystwie [Józefa] Weyssenhoffa, Dmowskiego, [Władysława] Jabłonowskiego, Kiniorskiego i innych przy kieliszku wina i interesującej rozmowie”. Tamże, s. 259.

³⁴ Cyt. za: M. Kułakowski, dz. cyt., s. 474–475.

³⁵ W. Jabłonowski, *Z biegiem lat. Wspomnienia z lat 1886–1939*, BOss., sygn. 12858 I, k. 391.

³⁶ Cz. Kozłowski, *Działalność polityczna Koła Międzypartyjnego 1915–1918*, Warszawa 1967, s. 55.

o chłopach. W klasach wykształconych pragnienie to nie tak wyraźnie się objawia, zadowolenia jednak z nowej władzy nie można znaleźć³⁷.

Kiniorski analizował sytuację zniszczonych na skutek wojny gospodarstw rolnych. Przewodniczył kutnowskiemu Komitetowi Niesienia Pomocy, akcją objęto najbardziej zniszczone wsie Żychlin, Dombrowice, Krośniewice oraz powiat gostyński, udzielając wsparcia finansowego i w naturaliach, organizując tanie kuchnie dla biednych³⁸. Zdaniem Kiniorskiego ofiarność była niewystarczająca. Surowo ocenił wyniki prowadzonej z inicjatywy CTR akcji „Wieś dla miasta”, wskazując na niedostateczne zaangażowanie ziemian w niesieniu pomocy najbardziej potrzebującym, podczas gdy jest to ofiara, „od której bez szczególnie ważnych powodów nie wolno się uchylać”. Podkreślał, że „pewna część ziemian nie kieruje się egoizmem materialnym, lecz jest to wynik stanowczo zbyt słaby, abyśmy na podstawie naszej akcji mogli się uważać za obywateli kraju rozumiejących swe obowiązki społeczne i stojących na straży żywotnych interesów narodu”. Zebranie 100–150 tys. rubli grozi jedynie kompromitacją, to „smutny obraz obojętności na niedolę i nędzę”. Odwoływał się do instynktu obywatelskiego i służby ojczyźnie. A wybiegając w przyszłość, przestrzegał ziemian, „że nie wystarczą tylko tradycje czynów ofiarnych, że tytuły do przodowania w narodzie trzeba zdobywać pracą własną, że stoimy niejako przed sądem historii, która wyda wyrok o tem, jakim był stosunek nasz do wielkiej chwili dziejowej³⁹”. Wojna spowodowała duże straty w majątku Kiniorskiego: rabunek inwentarza żywego przez przechodzące wojska, zamknięcie cukrowni, zniszczenie części zabudowań i inne szkody.

W związku z obchodzoną rocznicą powstania CTR przypominał jego znaczenie dla rolnictwa „niezwykle szybki postęp we wszystkich dziedzinach pracy rolniczej, uderzający zwłaszcza w porównaniu z zastojem, charakteryzującym poprzednie dziesięciolecia”. Działalność towarzystwa przyspieszyła proces rozwoju rolnictwa, „nadając mu odpowiedni kierunek, ujednostajniając pra-

³⁷ Cyt. za: H. Dembiński, *Dziennik 1907–1915*, oprac. Sz. Rudnicki, Warszawa 2000, 29 IX 1915, s. 223.

³⁸ *Od Komitetu niesienia pomocy w Królestwie Polskim*, „Kurjer Płocki” 4 VII 1915, nr 31.

³⁹ *Wieś dla miasta*, „Ziemianin” 1917, nr 1; A. Toporski, *Zaangażowanie ziemian guberni kieleckiej i radomskiej w działalność organizacji społecznych w okresie I wojny światowej*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” 2014, t. 29, s. 33–34.

cę rolników, uchroniła od wielu poronionych prób i nieuniknionych zawodów. Ożywczy wpływ Towarzystwa w dziedzinie pracy rolniczej uwydatni się tem silniej, jeśli uprzytomnimy sobie, że w sferze warunków gospodarczych oraz polityki ekonomicznej nie zaszły żadne pomysły dla rolnictwa przeobrażenia[...]”. Wskazał na znaczenie kontaktów z ziemiaństwem poznańskim i doświadczenia dla postępu rolniczego płynące ze zwiedzania tamtejszych gospodarstw (w 1909 r.). Podkreślił znaczenie organizowanych przez CTR wystaw rolniczych, także rolę „Gazety Rolniczej” w upowszechnianiu wiedzy rolniczej, ze wskazaniem na dążenie w kierunku „potęgowania intensywności zarówno wielkich jak i małych gospodarstw”. Pomimo skutków „kataklizmu wojennego” i zniszczenia wielu warsztatów rolnych z optymizmem zapowiadał, „że dalsza praca nasza rozwijać się będzie pod hasłem odbudowy wielkiej i niezależnej ojczyzny, niech mi wolno będzie wyrazić nadzieję, że polski rolnik w wolnej Polsce cudów w swoim zawodzie dokonać zdoła”⁴⁰.

Kiniorski reprezentował MKP w powstałej w grudniu 1915 r. Radzie Głównej Opiekuńczej (członek Rady Nadzorczej), która zastąpiła rozwiązany przez Niemców Centralny Komitet Obywatelski⁴¹. Znalazł się wprawdzie wśród osób podpisanych pod aprobującą akt 5 listopada 1916 r. odezwą Głównego Komitetu Ratunkowego (przyjętą w Lublinie 7 listopada).

Jednocześnie zaangażował się w dyskusję w sprawie wysłania delegacji polskiej do Berlina i Wiednia z zadaniem reprezentowania interesów polskich u rządów państw centralnych. Wnioskował, by członkowie delegacji piastujący urzędy publiczne zrzekli się ich przed wyjazdem. Następnie ostro wystąpił przeciw politykom aktywistycznym, Stanisławowi Dzierzbickiemu i Adamowi Ronikierowi, domagając się od nich publicznego oświadczenia, że jeździli do Berlina i Wiednia „prywatnie”⁴². Krytyczne stanowisko zajmowane wobec możliwości współpracy z władzami państw centralnych wykluczało Kiniorskiego od udziału w tworzonych organach polskiej władzy. Jego kandydatura

⁴⁰ M. Kiniorski, *Dwa dziesięciolecia. Kartka ze wspomnień osobistych*, „Gazeta Rolnicza” 16 VI 1917, nr 24.

⁴¹ M. Przeniosło, *Rada Główna Opiekuńcza w latach 1915–1918 – władze, struktura wewnętrzna, formy aktywności*, [w:] *Dzieje biurokracji*, t. 4, cz. 2, Lublin–Siedlce 2011, s. 616.

⁴² Cz. Kozłowski, *Działalność...*, s. 110–126. Zob. *Dziennik Juliusza Zdanowskiego*, red. J. Faryś, T. Sikorski, H. Walczak, A. Wątor, t. I, 22 VI 1915–29 IV 1917, Szczecin 2013, 9 X 1916, s. 264.

na członka Tymczasowej Rady Stanu spotkała się ze sprzeciwem aktywistów i władz niemieckich (osobiście skreślona przez komisarza Hugo von Koeffering Lerchenfelda)⁴³.

Swój podpis złożył w imieniu SDN pod przyjętym 19–22 maja 1917 r. tekstem ulotki *Deklaracja polska w sprawie Litwy*⁴⁴. MKP zajęło stanowisko wobec powołania Rady Regencyjnej. W rozmowie z ks. arcybiskupem Aleksandrem Kakowskim (3 września 1917 r.) Kiniorski wraz z Zygmuntem Chrzanowskim i Leonardem Tallen-Wilczewskim zabiegali o odstąpienie od nominacji Józefa Ostrowskiego, „zdaniem ich, człowieka niezdolnego już do pracy politycznej i zbyt oddanego Austrii”. Zagrozili odmową poparcia Radzie Regencyjnej i utworzonemu przez nią rządowi⁴⁵. Jako prezes CTR Kiniorski wziął udział w uroczystej intronizacji regentów (27 października). Uczestniczył w rozmowach 26 listopada z premierem Janem Kucharzewskim, zabiegającym o poszerzenie podstawy politycznej rządu i w związku z tym szukającym wsparcia ze strony MKP. Także w spotkaniu członków sekretariatu MKP z Radą Regencyjną w związku z „protestem brzeskim” (19 lutego 1918 r.), sygnując oświadczenie, że Rada jako symbol zwierzchniej władzy państwowej winna trwać na stanowisku. W kwietniu 1918 r. znalazł się wśród nominowanych przez Radę Regencyjną członków Rady Stanu, zasiadając w jej komisjach: budżetowej, finansowo-gospodarczej i rolnej⁴⁶.

Wbrew stanowisku części działaczy SDN (W. Jabłonowskiego, A. Rządu, W. Staniszkisa) w marcu 1918 r. dopuszczał możliwość udziału endecji w tworzeniu rządu we współpracy z aktywistami⁴⁷. Jesienią 1918 r. odegrał istotną rolę w zabiegach nad powołaniem rządu polskiego, a swój udział opisał w artykule *Próby tworzenia rządu w listopadzie 1918*. Po dymisji udzielonej gabinetowi Świeżyńskiego (4 listopada) Rada Regencyjna podjęła próbę powołania rządu opartego na szerszej podstawie politycznej, z uwzględnieniem ugrupowań „ludowych”. Reprezentujący MKP Kiniorski po rozmowie z regentami doszedł

⁴³ Tamże, 19 XII 1916, s. 305. Zob. W. Suleja, *Tymczasowa Rada Stanu*, Warszawa 1998, s. 44–46.

⁴⁴ J. Molenda, *Piłsudzczyca i narodowi demokraci 1908–1918*, Warszawa 1980, s. 380.

⁴⁵ A. Kakowski, *Z niewoli do niepodległości. Pamiętniki*, oprac. T. Krawczak, R. Świątek, Kraków 2000, s. 387–388.

⁴⁶ Z.J. Winnicki, *Rada Regencyjna Królestwa Polskiego i jej organy (1917–1918)*, Wrocław 2017, s. 135, 138.

⁴⁷ Cz. Kozłowski, *Działalność...*, s. 201, 216, 218.

do wniosku, że wobec wyjazdu czołowych działaczy lewicy do Lublina, byłiby oni skłonni złożyć władzę w ręce rządu utworzonego z „wszystkich kierunków politycznych, stojących na gruncie państwowości polskiej, z udziałem stronnictw ludowych i robotniczych”. Propozycja uzyskała akceptację MKP, które wyłoniło delegację w celu porozumienia się z władzami PSL „Piast” i innymi politykami w Krakowie. Delegacja, z udziałem Kiniorskiego, 6 listopada udała się Krakowa. Narady z członkami Polskiej Komisji Likwidacyjnej zawiodły nadzieje delegatów, pod nieobecność Wincentego Witosa, „wszyscy jego koleźcy polityczni uchylali się nie tylko od pertraktacji, ale i od nieobowiązujących rozmów”. Dalsze narady, już z udziałem lidera PSL „Piast”, nie doprowadziły do porozumienia. Po powrocie do Warszawy delegaci zastali już nową sytuację polityczną związaną z przybyciem Józefa Piłsudskiego. W rozmowie ze Stefanem Bądzińskim Kiniorski doszedł do wniosku, że „człowiek tak wówczas w kraju popularny ma wszelkie dane po temu, aby w przełomowej chwili skupić cały naród koło swojej osoby i poprowadzić go do wielkich celów”. W krótkiej rozmowie z Piłsudskim (12 listopada) w sprawie powołania rządu złożonego z przedstawicieli wszystkich kierunków politycznych miał otrzymać odpowiedź, że takie rozwiązanie „jest na drodze do urzeczywistnienia przez fakt utworzenia lubelskiego rządu...Rozmowa była skończona!”⁴⁸.

Kiniorski działalność polityczną łączył z pracą w organizacjach rolniczych. Został wybrany do Rady Nadzorczej Banku Ziemiańskiego (13 lutego 1916 r.)⁴⁹. Główna jego aktywność dotyczyła jednak CTR. Po śmierci Juliusza Tarnowskiego został p.o., a 21 lutego 1918 r. objął prestiżową funkcję prezesa CTR⁵⁰. W lipcu otrzymał nominację do Rady Rolniczej przy Ministerstwie

⁴⁸ M. Kiniorski, *Próby tworzenia rządu w listopadzie 1918 (Kartka ze wspomnień)*, „Myśl Narodowa” 23 i 30 VIII 1931, nr 40, 42.

⁴⁹ S. Dzierzbicki, *Pamiętnik z lat wojny 1915–1918*, oprac. J. Pajewski, D. Płygawko, Warszawa 1983, s. 115.

⁵⁰ Próbę utracenia kandydatury Kiniorskiego (ze wskazaniem na „zachłanność endecji”) podjął Zdzisław Heydel, stąd wybór prezesa nastąpił tylko 6 głosami większości. S. Dzierzbicki, *Pamiętnik...*, s. 283–284. Kiniorski prezesurę CTR złożył w marcu 1923 r. w związku z wyborem na senatora RP; do przyczyn jego ustąpienia Kazimierz Fudakowski (*Między endecją a sanacją. Wspomnienia ziemianina*, oprac. Sz. Rudnicki, J. Broszkowska, Warszawa 2013, s. 228–229) zaliczył także zniechęcenie wywołane atakami na kierownictwo CTR ze strony kierowanego przez działaczy PSL „Wyzwolenie” Centralnego Związku Kółek Rolniczych. Otrzymał 11 czerwca 1923 godność honorowego członka CTR.

Rolnictwa i Dóbr Koronnych. Wszedł również w skład Rady Naczelnej Związku Ziemiaków.

Krytycznie odnosił się do „rządów ludowych”. Pomimo deklarowanej bezpartyjności CTR na zebraniu ziemian uczestniczących w zjeździe 1 grudnia 1918 r. przedstawił polityczną rezolucję: „rząd partyjny wprowadza rozstrój w kraju, toruje drogę anarchii społecznej i politycznej i nie zasługuje na zaufanie”. Następnego dnia delegacja CTR wręczyła Piłsudskiemu deklarację o gotowości współdziałania ziemian w zaopatrywaniu w żywność robotników i bezrolnych. Wizyta podyktowana była zarzutami, że ziemianie sabotują dostawy zboża do miast. Pomimo obietnicy Piłsudskiego o przeciwdziałaniu strajkom rolnym Rada CTR podjęła uchwałę zrzucającą z siebie odpowiedzialność za skutki akcji strajkowej na wsi⁵¹.

Kiniorski uczestniczył w dyskusji w środowiskach ziemiańskich nad zasadami parcelacji większej własności rolnej. Jeszcze na posiedzeniu CTR w styczniu 1918 r. wygłosił referat na pt. *O reformach agrarnych*⁵². Podczas obrad Komisji Polskich Związków Ziemiańskich do spraw polityki agrarnej (w Warszawie 20 marca 1919 r.) zaakceptował propozycję zgłoszoną przez konserwatystów krakowskich (dra Jana Hupki) zaoferowania rządowi na cele parcelacji 1–2 mln morgów użytków rolnych o cenach umiarkowanych wraz z wnioskiem o utworzenie przymusowego związku ziemian, którego zadaniem byłoby wyznaczenie ziemi i przekazywanie jej do dyspozycji rządu. Stanowisko Kiniorskiego (także Jana Lutosławskiego i Augusta Popławskiego) było odmienne od innych działaczy endeckich, Witolda Staniszkisa i Antoniego Marylskiego, zwolenników sejmowego wniosku Władysława Grabskiego, iż rząd ma prawo wywłaszczyć folwark, jeżeli w ciągu trzech lat gospodarka się nie poprawi⁵³. Jak pisze znawca problematyki, wniosek Hupki zawierał główne postulaty ziemian, a przyjęcie oferty przekreślałoby podstawowy argument zwolenników reformy rolnej – wprowadzenia maksimum posiadania gruntów

⁵¹ Sz. Rudnicki, *Działalność polityczna polskich konserwatystów 1918–1926*, Wrocław 1981, s. 68.

⁵² C. T. R. *Posiedzenie Komitetu*, „Kurier Polski” 7 I 1918, nr 7.

⁵³ Hupka z satysfakcją odnotował, że zdołał pozyskać dla wniosku poparcie Kiniorskiego i J. Lutosławskiego. J. Hupka, *Z czasów wielkiej wojny. Pamiętnik niekomatanta*, Lwów 1937, s. 408–409.

i parcelacji wyłącznie przez państwo. Ostatecznie projekt nie wyszedł poza sejmową komisję rolną⁵⁴.

Równocześnie Kiniorski podjął krytykę własnego środowiska społecznego. Już wcześniej zarzucał młodszemu pokoleniu ziemian bierność w sprawach publicznych, a w artykule *Kilka uwag o naszych organizacjach rolniczo-zawodowych*, opublikowanym na łamach „Gazety Rolniczej” (nr 1–2 z 1920 r.), pisał o olbrzymim błędzie ziemian, izolujących się od społeczeństwa i przeciwstawiających innym warstwom. Jego zdaniem „samoobrona ziemiańska w postaci zbiorowych umów służbowych czy nawet zbiorowych protestów w sprawie agrarnej jest zjawiskiem wywołanym gorączkową atmosferą chwili bieżącej, które zniknie z powierzchni życia wraz z ustaniem zamętu [...] Natomiast podniesienie produkcji rolnej państwa, obrona ogólnych interesów rolniczych, dążenie do rozkwitu kultury wsi polskiej, wreszcie obrona stanowiska i wpływów inteligencji wiejskiej na prowincji – oto zadania trwałe, realne i twórcze, których waga i znaczenie pozostaną niezmiennie, bez względu na taki czy inny ustrój państwowy”⁵⁵.

W trakcie dyskusji we „własnych”, endeckich szeregach, podobnie jak Jerzy Gościcki, wyrażał pogląd, że rolnictwo przez długi czas jeszcze pozostanie podstawową gałęzią polskiej gospodarki⁵⁶. Ich zdaniem sprawy rolnictwa nie były dotąd doceniane przez kolejne rządy, zaś jego potrzeby lekceważone. Tymczasem bez silnego rolnictwa Polska nie będzie mogła osiągnąć statusu europejskiego mocarstwa. Obaj wypowiedzieli się również przeciwko rozdrabnianiu „gospodarstw folwarcznych”. Odmienne stanowisko reprezentowali Stanisław Głębiński, Roman Rybarski i Edward Taylor, wyrażający obawę o utrwalenie w międzynarodowych stosunkach gospodarczych wizerunku Polski jako kraju surowcowo-rolniczego⁵⁷.

Już w 1919 r. powstała myśl utworzenia organu centralnego, który by skupiał w sobie istniejące instytucje rolnicze w celu uzgodnienia ich działania.

⁵⁴ Sz. Rudnicki, *Działalność...*, s. 70. Kiniorski znalazł się wśród sygnatariuszy uchwały z 22 marca 1919 r. *Ziemianie w sprawie rolnej*, „Czas” 28 III 1919, nr 81.

⁵⁵ Cyt. za: W. Mich, *Etos ziemiański w działalności Związku Ziemian w Warszawie*, „Dzieje Najnowsze” 1987, nr 3, s. 25; tenże, *Związek Ziemian w Warszawie 1916–1926*, Lublin 2007.

⁵⁶ M. Kiniorski, *Państwo a rolnictwo*, Warszawa 1920, s. 7–9.

⁵⁷ E. Maj, *Związek Ludowo-Narodowy 1919–1928. Studium z dziejów myśli politycznej*, Lublin 2000, s. 334.

Powołano Naczelny Wydział Centralnych Organizacji Rolniczych z Kiniorskim na czele (1 sierpnia), który skupił dziewięć instytucji (Centralne Towarzystwo Rolnicze w Warszawie, Małopolskie Towarzystwo Rolnicze w Krakowie, Towarzystwo Gospodarskie Wschodniej Małopolski we Lwowie, Towarzystwo Gospodarcze w Poznaniu, Pomorską Izbę Rolniczą w Toruniu, Wielkopolską Izbę Rolniczą w Poznaniu, Pomorski Związek Kółek Rolniczych, Związek Kółek Rolniczych w Poznaniu i Zjednoczenie Producentów Rolnych w Poznaniu). Wkrótce jednak uznano tę formę za niedostateczną i postanowiono utworzyć organ, który by skupiał nie tylko zawodowo-rolnicze instytucje, ale także inne działy gospodarcze z rolnictwem związane, a więc przemysł, handel i finanse rolnicze. W ten sposób powstał w 1921 r. Związek Polskich Organizacji Rolniczych, którego pierwsze walne zebranie odbyło się 4 grudnia 1921 r. W skład Związku weszły, z wyjątkiem Małopolskiego Towarzystwa Rolniczego w Krakowie, wszystkie wymienione instytucje⁵⁸.

Kiniorski należał również do Towarzystwa Rozwoju Przemysłu, Rzemiosł i Handlu „Rozwój” (w l. 1919–1921 zasiadał w Radzie Nadzorczej). Uczestniczył w VI Zjeździe Prawników i Ekonomistów Polskich w Warszawie 21–23 maja 1920 r. (członek prezydium)⁵⁹. Zasiadał w Komitecie Redakcyjnym Praktycznej Encyklopedii Gospodarstwa Wiejskiego, a także, jako delegat CTR, w Kuratorium Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach (od 22 stycznia 1922 r.)⁶⁰. Został też członkiem Komitetu Organizacyjnego Banku Narodowego dla Rozwoju Polskiego Przemysłu, Rolnictwa i Handlu (w czerwcu 1920 r.)⁶¹.

Podczas wyborów do Sejmu Ustawodawczego (w styczniu 1919 r.) nazwisko Kiniorskiego usunięto z listy kandydatów w okręgu łomżyńskim, ponieważ kierownictwo Narodowej Demokracji, licząc się z ówczesnymi radykalnymi nastrojami społeczeństwa, zdecydowało się na ograniczenie liczby ziemian na listach wyborczych⁶². Znakomity mówca, nawet w atmosferze wojny, na war-

⁵⁸ *X-lecie Związku Organizacji Rolniczych R. P.*, „Gazeta Rolnicza” 18 XII 1931, nr 51. Kiniorski zrezygnował z przewodniczenia ZPOR 10 czerwca 1923 r.

⁵⁹ *Miscellanea*, „Ruch Prawniczy i Ekonomiczny” 1921, z. 1, s. 237.

⁶⁰ *Nowe Kuratorium Instytutu Naukowego w Puławach*, „Gazeta Rolnicza” 17 III 1922, nr 11.

⁶¹ „Świat” 3 VII 1920, nr 27.

⁶² Decyzję taką podjął mianem komitetu wyborczego. Zob. W. Grabski. *Relacja Mieczysława Niedziałkowskiego*, „Niepodległość” 1937, t. 15, s. 411.

szawskim zjeździe delegatów Związku Ludowo-Narodowego 4 lipca 1920 r. zachował „dobry ton siły i optymizmu... To go robi takim cennym w każdej publicznej robocie” (odnotował inny polityk ziemiański, Juliusz Zdanowski)⁶³. W grudniu 1921 r. wybrany został do Komitetu Wielkiego Tygodnia Wileńskiego, prezentującego osiągnięcia gospodarcze tej ziemi i jej związki z Polską.

Mandat do Senatu I kadencji uzyskał w listopadzie 1922 r. z listy państwowej nr 8 (Chrześcijańskiego Związku Jedności Narodowej), przystąpił do klubu senackiego ZLN i został wybrany na wiceprzewodniczącego (funkcję pełnił do stycznia 1926 r., gdy złożył rezygnację). Pracował w komisjach wojskowej (przewodniczący) i spraw zagranicznych (od maja 1923 r. przewodniczący)⁶⁴. Był senackim referentem budżetu Ministerstwa Spraw Wojskowych (np. w lipcu 1924 r.), także umów międzynarodowych (jak traktat gwarancyjny z Rumunią 25 listopada 1926 r.). Referował ustawę o medalu pamiątkowym za wojnę o utrwalenie niepodległości i zabezpieczenie granic Ojczyzny (22 kwietnia 1926 r.). Zasiadał w Sądzie Honorowym.

Podczas warszawskich uroczystości 3 maja 1923 r. Kiniorski odznaczony został francuskim Krzyżem Komandorskim Orderu Legii Honorowej III klasy⁶⁵. Jako delegat Rządu RP reprezentował Polskę na XI Międzynarodowym Kongresie Rolniczym, obradującym w Paryżu od 22 maja 1923 r.; został wybrany na wiceprzewodniczącego obrad⁶⁶. W tym samym roku podejmował delegację francuskich rolników⁶⁷. Dekretem z 26 grudnia 1923 r. za zasługi położone w dziedzinie rolnictwa został odznaczony przez francuskie mini-

⁶³ *Dziennik Juliusza Zdanowskiego*, t. 3, Szczecin 2014, s. 159–160.

⁶⁴ *Skład osobowy i komisje Senatu Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 15 marca 1923 r.* [Warszawa 1923], s. 8, 13, 21, 26; *Posłowie i senatorowie...*, t. 3, s. 108.

⁶⁵ „Wielka radość spotkała Kiniorskiego. Przeprowadziłem go na przewodniczącego komisji spraw zagranicznych w senacie. Dzięki temu dostał z rąk [Ferdynanda] Focha wraz z jego pocałunkiem Krzyż komandorski Legii [Honorowej]. Jest to dla niego olbrzymią przyjemność...”. *Dziennik Juliusza Zdanowskiego*, t. 5, Szczecin 2014, 5 V 1923, s. 34.

⁶⁶ Kiniorski przewodniczył polskiej delegacji, w której znaleźli się: B. Bator, ks. W. Czartoryski, A. Chłapowski, dr K. Esden-Tempski, J. Lutosławski, S. Królikowski, hr. L. Łubiński, A. Jankowski, K. Gościcki, hr. Z. Żółtowski, E. Kurnatowski i J. Lipski. K. Smogorzewski, *Listy paryskie. Polska na Międzynarodowym Kongresie Rolniczym*, „Głos Lubelski” 7 VI 1923, nr 152.

⁶⁷ *La mission agricole française en Pologne*, „La Pologne Politique, Economique, Litteraire et Artistique” 1 X 1923, nr 19.

sterstwo rolnictwa Komandorią Orderu *Du merite Agricole*⁶⁸. W dniach 25 lutego–3 marca 1927 r. przewodniczył delegacji polskich parlamentarzystów do Francji w celu nawiązania kontaktów i zaprezentowania francuskiemu społeczeństwu postulatów polskiej polityki zagranicznej, z szczególnym naciskiem na sprawy zachodnich granic RP. Wycieczkę zorganizowała francusko-polska grupa parlamentarna, działająca w Izbie Deputowanych i Senacie⁶⁹.

Podczas rozmów o zawarcie koalicji z PSL „Piast” w kwietniu 1923 r. na posiedzeniu klubu ZLN wypowiedział się w kwestii reformy rolnej. Jako przedstawiciel ziemian miał oświadczyć, „że jakkolwiek wielka własność uważa wykonanie reformy rolnej w granicach, zakreślonych umową z klubem PSL, za wyłom w zasadzie w prywatnej własności, to jednak ofiarę tę poniesie chętnie dla dobra państwa”. Prasowa informacja została skorygowana przez samego zainteresowanego, który zamieścił oświadczenie, że przemawiał jedynie we własnym imieniu, a jego wypowiedź została wyrwana z kontekstu⁷⁰. W toku burzliwej dyskusji w sprawie reformy rolnej w 1925 r. znalazł się jako członek ZLN, stronnictwa głosującego za ustawą, pod naciskiem środowisk ziemiańskich. W jego własnej ocenie autorzy projektu reformy pominęli wyniki fachowej wiedzy, kierując się względami politycznymi. Kwestionował celowość określenia maksimum posiadania gruntów (60–180–300 ha) jako wynik zawartego kompromisu. Jedynym sprawdzianem powinna być użyteczność produkcyjnych warsztatów rolnych (mowa senacka z 17 września). Jak pisze badaczka przedmiotu, kierownictwo ZLN uważało, że ustawa przeprowadzona endeckimi głosami ratowała ziemian przed dokuczliwymi posunięciami ze strony lewicy (PSL „Wyzwolenie” i PPS), a w szeregach endecji podnosiły się tylko nieliczne głosy stwierdzające konieczność obrony ziemiaństwa przed kosztami przeobrażeń ekonomicznych na wsi. Należał do nich Kiniorski⁷¹.

⁶⁸ *Odznaczenie francuskie*, „Kurier Polski” 15 II 1924, nr 45.

⁶⁹ *Polscy parlamentarzyści we Francji*, „Kurier Warszawski” 21 III 1927, nr 79; *Po wycieczce polskich parlamentarzystów*, „Warszawianka” 23 V 1927, nr 140; J. Nowak, *Le voyage des Parlementaires Polonais en France (fevrier-mars 1927)*, Paris 1929; M. Wołos, *Alfred Chłapowski (1874–1940). Biografia ambasadora Polski we Francji*, Toruń 1999, s. 206; M. Pasztor, *Słabnące lobby. Działalność propolskich grup parlamentarnych we francuskim Zgromadzeniu Narodowym w latach 1921–1936*, „Dzieje Najnowsze” 1997, nr 3.

⁷⁰ *Ziemiańskie wobec reformy rolnej*, „Kurier Polski” 27 IV 1923, nr 112.

⁷¹ E. Maj, *Wizja wsi polskiej w myśli politycznej Związku Ludowo-Narodowego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 1999, nr 6, s. 123.

Uczestniczył w pracach organizacji życia publicznego (np. w Lidze Obrony Powietrznej Państwa, wybrany w lipcu 1926 r. do jej Rady Nadzorczej)⁷². Miał też należeć do zakonspirowanego Zakonu Rycerzy Prawa, który po rozwiązaniu Pogotowia Patriotów Polskich kierował rozproszonymi „elementami skrajnie prawicowymi”⁷³. W Senacie wygłosił 13 stycznia 1927 r. ważną mowę w sprawie uwolnienia więzionego gen. Tadeusza Rozwadowskiego, przedkładając petycję podpisaną przez 32 stowarzyszenia lwowskie⁷⁴.

Polityczna aktywność Kiniorskiego wyrażała się zasiadaniem w kierowniczych gremiach obozu narodowego. Na kolejnych zjazdach ZLN (w Warszawie 26–27 października 1919 r., Częstochowie 3–4 lipca 1921 r. i na IV Kongresie w Warszawie 27 października 1924 r.) był wybierany do Rady Naczelnej, a 5 listopada 1924 r. został również członkiem Zarządu Głównego ZLN. Wziął udział w poznańskim zjeździe ZG ZLN 28 czerwca 1926 r., podczas którego odpowiedzialnością za niepowodzenia i brak skutecznego przeciwstawienia się zamachowi majowemu obarczono Stanisława Grabskiego. Kiniorski należał do zwolenników likwidacji ZLN i stworzenia w jego miejsce, zgodnie z koncepcją Dmowskiego, nowej formacji politycznej. W ukonstytuowanych 7 października 1928 r. naczelnych władzach Stronnictwa Narodowego został członkiem prezydium Rady Naczelnej i Komitetu Politycznego⁷⁵. Znalazł się wśród sygnatariuszy odezwy SN na dziesięciolecie odzyskania niepodległości z przesłaniem: „Wielką jest radość odzyskać utracone najwyższe dobro, ale, kto je ceni, musi ciągle i mądre robi wysiłki, aby je utrzymać i pomnożyć. Tej troski nie wolno nam się wyzbywać w radosnem upojeniu uroczystych obcho-

⁷² *Sprawozdanie z II-go Walnego Zgromadzenia Ligi Obrony Powietrznej Państwa w dn. 3–4 lipca 1926*, Warszawa 1926; „Lot Polski” 1926, nr 8 (35).

⁷³ J. Tomaszewicz, *Paramilitarne struktury i działalność spiskowo-bojowa polskiej prawicy 1918–1933*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2016, nr 2, s. 72. Według informacji konfidenckich podczas pobytu w Paryżu miał prowadzić rozmowy z organizacjami grupującymi się wokół „Action Française”. *Komunikaty Informacyjne Komisariatu Rządu na m. st. Warszawę [KIKR]*, t. 1, z. 1, Warszawa 1991, s. 98–99.

⁷⁴ *Referat sen. Kiniorskiego w sprawie gen. Rozwadowskiego*, „Kurier Polski” 13 I 1927, nr 12. Mowa „bez najmniejszej przymieszki partyjnej zawziętości – w wysokim obywatelskim tonie. W tak drażliwej sprawie żadnego objawu zgrzytu u lewicy nie wywołał”, odnotował J. Zdanowski, *Dziennik...*, t. 6, Szczecin 2016, 15 I 1927, s. 93.

⁷⁵ *Poufny Komunikat Informacyjny*, nr 138, Warszawa, 9 X 1928, *KIKR*, t. 2, z. 2, Warszawa 1993, s. 374; A. Dawidowicz, *Mysł polityczna Stronnictwa Narodowego 1928–1939. Wspólnota ideału czy alternacja koncepcji*, Lublin 2017, s. 45.

dów. Raczej winny być te obchody bodźcem do nowych, do lepszych wysiłków nad umocnieniem i utrwaleniem ciężko i krwawo zdobytej Polski⁷⁶.

Uczestniczył jeszcze w pracach organizacji ziemiańskich, pomimo ograniczenia tam po przewrocie majowym wpływów endeckich. W grudniu 1927 r. wystąpił z Rady Związku Ziemian po przyjęciu uchwały o podporządkowaniu się rządowi. Wziął udział w pracach unifikacyjnych CTR, Centralnego Związku Kółek Rolniczych i Centralnego Związku Osadników. Na posiedzeniu 6 kwietnia 1929 r. zwrócił się z apelem do obecnych 188 członków, „aby w każdym wypadku, czy unifikacja przejdzie, czy też będzie odroczone, stali twardo przy sztandarze [CTR] i rzucili na szalę cały ciężar swych wpływów moralnych i intelektualnych, abysmy zachowali wzajemny szacunek, którym szczyciliśmy się jako świętą spuścizną”! Wybrany został do Rady Głównej powołanego wówczas Centralnego Towarzystwa Organizacji i Kółek Rolniczych⁷⁷. Na łamach „Gazety Rolniczej” realistycznie skomentował zaistniałą sytuację: „Przypomnę, że osiã całej sprawy unifikacji był dylemat, przed którym postawiono władze CTR, który da się sformułować następująco: albo ingerencja czynników rządowych z utrzymaniem dotychczasowych substydiów, albo rezygnacja z pomocy rządu, przy dość problematycznym w naszych stosunkach państwowych pozostawieniem wolności działania...Skończyło się więc kompromisem, nie przeczę, że z punktu widzenia idei i tradycji C. T. R. szkodliwym, ale, moim zdaniem, w danych warunkach nieuniknionym⁷⁸. Niewybrany do władz wycofał się osatecznie z działalności w CTOiKR⁷⁹.

Jeszcze w 1926 r. przeprowadził częściową parcelację (53 ha) na gruntach nabytych przez 11 rolników powstały kolonie Marianów, Walczewek i Śmiechówek. W 1930 r. wycofał się z życia politycznego, uwagę skupiając na zarządzaniu majątkiem Suchodębie (liczącym 770 ha według stanu

⁷⁶ *Odezwa Stronnictwa Narodowego na dziesięciolecie*, „Kurier Poznański” 9 XI 1928, nr 516.

⁷⁷ *Protokół [!] zebrania Rady Głównej Centralnego Towarzystwa Rolniczego w dn. 6 kwietnia 1929 roku*, „Gazeta Rolnicza” 3 V 1929, nr 18. Zob. *Deklaracja Rady Głównej Towarzystwa Organizacji i Kółek Rolniczych uchwalona na zebraniu w Zamku Królewskim w d. 10 lipca 1929 roku*, „Gazeta Rolnicza” 12 VII 1929, nr 27–28.

⁷⁸ M. Kiniorski, *Rzut oka w przeszłość*, „Gazeta Rolnicza” 12 II 1932, nr 7.

⁷⁹ Do Rady Głównej 12 kwietnia 1931 r. nie weszli również inni narodowcy. „Gazeta Rolnicza” 24 IV 1931, nr 17.

z 1931 r.)⁸⁰. Wzorcowo prowadzone gospodarstwo rolne, nastawione na uprawę zbóż i okopowych, posiadające maszyny rolnicze, stało się obiektem odwiedzanym przez uczniów szkół rolniczych. W Suchodębii gościli czołowi działacze państwowi z prezydentem RP Ignacym Mościckim na czele (1928).

Kiniorski pozostał aktywnym publicystą, swe artykuły na tematy rolnicze zamieszczał głównie w „Gazecie Rolniczej”, publikował także w „Gazecie Warszawskiej”, „Kurierze Warszawskim” i „Myśli Narodowej”. Prowadził polemiki z innymi działaczami gospodarczymi (W. Grabskim⁸¹). Podejmował również problematykę historyczno-literacką (jak krytykę książki konserwatysty Jana Bobrzyńskiego: *Na drodze walki*, 1928)⁸². Pisywał artykuły wspomnieniowe o zmarłych działaczach narodowych i ziemiańskich (M. Baranieckim, S. Chełchowskim, L. Lissowskim, a przede wszystkim o R. Dmowskim). Jedną z jego pasji była literatura piękna.

Po wybuchu II wojny światowej w majątku Kiniorskiego ulokowano szpital wojskowy. Usunięty przez Niemców z majątku zamieszkał w Warszawie (przy ul. Mazowieckiej 4), gdzie zmarł nagle 23 maja 1943 r.⁸³ Został pochowany na Cmentarzu Powązkowskim.

Jego pierwszą żoną od 16 maja 1901 r. była Zofia Sosnowska z domu Raczkowska (1873–7 lipca 1921), z którą miał syna Kazimierza (ur. 6 listopada 1903 w Łaniętach). Druga żona, z którą wziął ślub 3 maja 1923 r., Zofia Stanisława Helena z Jasięskich Niegolewska (8 stycznia 1879–16 maja 1954) była znaną działaczką charytatywną, oświatową i narodową⁸⁴.

⁸⁰ H. Lesiak, *Szlakiem dworów...*; tenże, *Przemiany cywilizacyjne na terenie obecnego powiatu kutnowskiego*, [w:] *Biuletyn Informacji Bibliotecznych i Kulturalnych*, Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Łodzi, IV 2008, nr 9 (54).

⁸¹ *Chwiejna statystyka i wątpliwe wnioski (uwagi na marginesie broszury prof. Władysława Grabskiego pt. „Parcelacja agrarna wobec struktury, koniunktury i chwili dziejowej Polski”)*, Warszawa 1937.

⁸² *Konserwatyzm na rozdwoju*, „Myśl Narodowa” 17 III 1929, nr 11.

⁸³ B. Olszewicz, *Lista strat kultury polskiej (1 IX 1939–1 III 1946)*, Warszawa 1947, s. 111; PSB, t. 12, 1966–67, s. 463.

⁸⁴ W 1899 r. przyjęta została przez Wincentego Lutosławskiego do LN. Podczas I wojny światowej udzielała pomocy osobom internowanym i uchodźcom. Po ukończeniu kursu sanitarnego udała się do Lwowa, za pracę w szpitalu otrzymała odznakę Orłęta Lwowskie (19 marca 1919 r.); następnie siostra Czerwonego Krzyża na froncie, odznaczona Krzyżem Walecznych (8 marca 1923 r.). Po śmierci pierwszego męża (8 stycznia 1919 r.) wyszła za Mariana Kiniorskiego w maju 1923 r. Aktywna w pracach Koła Zjed-

W londyńskim wspomnieniu napisano o Kiniorskim: „Wierny zawsze ruchowi narodowemu aż do ostatnich chwil życia należał do Stronnictwa Narodowego”⁸⁵. To zapewne najlepsze podsumowanie jego politycznych dokonań. Zasługi dla rozwoju rolnictwa odzwierciedla jego fachowa publicystyka, działalność organizacyjna i wzorcowe gospodarowanie w majątku ziemskim.

BIBLIOGRAFIA

I. WYBRANE PUBLIKACJE M. KINIORSKIEGO

Chełchowski Stanisław, PSB, t. 3, 1937.

Chwiejna statystyka i wątpliwe wnioski (uwagi na marginesie broszury prof. Władysława Grabskiego pt. „Parcelacja agrarna wobec struktury, koniunktury i chwili dziejowej Polski”), Warszawa 1937 (także w: „Gazeta Rolnicza” 9 i 16 IV 1937, nr 15, 16–17).

Dobroczyncom Centralnego Towarzystwa Rolniczego w Warszawie na chwałę, „Gazeta Rolnicza” 22 XII 1933, nr 51.

Dwa dziesięciolecia. Kartka ze wspomnień osobistych, „Gazeta Rolnicza” 16 VI 1917, nr 24.

Historia jakich wiele, „Gazeta Rolnicza” 10 III 1933, nr 10.

Konserwatyzm na rozdrożu, „Myśl Narodowa” 17 III 1929, nr 11.

Kredyt dla większej własności, „Gazeta Rolnicza” 13 V 1932, nr 20.

Les sociétés agricoles en Pologne. Rapport au I-er Congrès international des Associations Agricoles et de la démographie rurale, Bruxelles 1910.

[Rusticus], *Listy z dworu wiejskiego*, Warszawa 1911.

Niezrozumiałe milczenie, „Gazeta Rolnicza” 24 I 1936, nr 4.

O świadectwo prawdzie. List do przyjaciela, Warszawa 1928.

Państwo i rolnictwo: odczyt wypowiedziany na zebraniu Centralnego Towarzystwa Rolniczego w Warszawie w dniu 27 lipca 1920 roku (z dołączeniem dyskusji), Warszawa 1920.

Próby tworzenia rządu w listopadzie 1918 (Kartka ze wspomnień), „Myśl Narodowa” 23 i 30 VIII 1931, nr 40, 42.

Przemówienie na dorocznym zebraniu Centralnego Towarzystwa Rolniczego w Warszawie w d. 17 czerwca 1919 r., Warszawa 1919.

Wieś dla miasta, „Ziemianin” I 1917.

noczonych Ziemianek. Podczas II wojny światowej, po zajęciu przez Niemców majątku, przebywała w Kutnie (sprawując opiekę nad szpitalem) i Warszawie, uczestniczka Powstania Warszawskiego w oddziale „Harnasie”, organizowała pomoc sanitarną i żywnościową. Po wojnie zamieszkała w Szczecinie, gdzie zmarła. S. Ciepłowska, *Kiniorska Helena Stanisława z Jasięskich*, [w:] *Ziemianie polscy XX wieku*, t. 2, Warszawa 1994, s. 93.

⁸⁵ Ś. p. Marian Kiniorski, „Myśl Polska”, Londyn 15 VIII 1943, nr 52.

- Większa i mniejsza własność ziemska – wobec parcelacji, „*Ekonomista*” 1903, t. 1.
W służbie ziemi. Refleksje rolnika na posterunkach publicznych, Warszawa 1929.
Wspólna praca wsi w obronie rolnictwa, [w:] *Księga Pamiątkowa na 75-lecie „Gazety Rolniczej” (1861–1935)*, red. J. Lutosławski, t. 1–2, Warszawa 1938.
W sprawie dochodowości przedsiębiorstwa rolnego, „*Gazeta Rolnicza*” 24 II 1933, nr 8.
W sprawie podplonu pod buraki cukrowe, „*Gazeta Rolnicza*” 28 VII 1933, nr 29–30.
Zasada wywłaszczenia w programie agrarnym. (Odczyt wygłoszony w Klubie Narodowym w Warszawie, dnia 23-go marca 1907 roku), Warszawa 1907.
Zasłużony kresowiec [Marian Baraniecki], „*Gazeta Rolnicza*” 28 XII 1934, nr 52.
Z czterdziestu pięciu lat wspomnień o Romanie Dmowskim, Warszawa 1939.
 „*Ziemia i Wola*”. *Notatki i wrażenia z debatów agrarnych w Izbie Państwowej*, Warszawa 1906.

II. ARCHIWALIA

- Jabłonowski W., *Śp. Marian Kiniorski. Wspomnienie pośmiertne*. Biblioteka Narodowa, akc. 9224.
 Jabłonowski W., *Z biegiem lat. Wspomnienia z lat 1886–1939*. Biblioteka Ossolineum, sygn. 12858 I.
Liga Narodowa. Życiorysy i relacje członków. Biblioteka Naukowa PAN–PAU Kraków, sygn. 7785, t. 2.

III. ŹRÓDŁA

- Arcichowski M., *Towarzystwo Nauczycieli Ludowych Królestwa Polskiego*, „*Przegląd Wszepolski*” 1924.
 Dembiński H., *Dziennik 1907–1915*, oprac. Sz. Rudnicki, Warszawa 2000.
Dziennik Juliusza Zdanowskiego, red. J. Faryś, T. Sikorski, H. Walczak, A. Wątor, t. 1–3, Szczecin 2013–2014.
 Dzierzbicki S., *Pamiętnik z lat wojny 1915–1918*, oprac. J. Pajewski, D. Płygawko, Warszawa 1983.
 Fudakowski K., *Między endecją a sanacją. Wspomnienia ziemianina*, oprac. Sz. Rudnicki, J. Broszkowska, Warszawa 2013.
 Hupka J., *Z czasów wielkiej wojny. Pamiętnik niekomatanta*, Lwów 1937.
 Kakowski A., *Z niewoli do niepodległości. Pamiętniki*, oprac. T. Krawczak, R. Świątek, Kraków 2000.
Komunikaty Informacyjne Komisariatu Rządu na m. st. Warszawę [KIKR], t. 1, z. 1, Warszawa 1991.
 Konarski K., *Dalekie a bliskie. Wspomnienia szczęśliwego człowieka*, Wrocław 1965.
 Kozicki S., *Pamiętnik 1876–1939*, oprac. M. Mroczko, Słupsk 2009.
 Krzywoszewski S., *Długie życie. Wspomnienia*, Warszawa 1947.
 Kułakowski M. [Zieliński J.], *Roman Dmowski w świetle listów i wspomnień*, t. 1–2, Dębogóra 2014.

- Listy Władysława Reymonta do Mariana Kiniorskiego*, „Tygodnik Warszawski” 1947, nr 1, 4.
- Relacja Romana Dmowskiego o Lidze Narodowej*, [w:] *Liga Narodowa (1893–1928). Wybór relacji*, oprac. T. Sikorski, A. Wątor, Warszawa 2015.
- Skład osobowy i komisje Senatu Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 15 marca 1923 r.* [Warszawa 1923].
- Spis alfabetyczny Obywateli Ziemi Królestwa Polskiego ze wskazaniem ostatniej stacji pocztowej*, Warszawa 1909.
- Sprawozdanie Wydziału Społeczno-Ekonomicznego*, w: *Sprawozdanie Centralnego Towarzystwa Rolniczego w Królestwie Polskim za rok 1908*, Warszawa 1908.
- Sprawozdanie z II-go Walnego Zgromadzenia Ligi Obrony Powietrznej Państwa w dn. 3–4 lipca 1926*, Warszawa 1926.
- Ustawa Warszawskiego Towarzystwa Wzajemnego Ubezpieczenia ruchomości rolnych „Snop”*, Warszawa 1903.
- Wołyński J., *Wspomnienia z czasów szkolnictwa rosyjskiego w b. Królestwie Polskim 1868–1915*, Warszawa 1936.

IV. PRASA

„Czas”, „Ekonomista”, „Gazeta Poranna”, „Gazeta Rolnicza”, „Głos Lubelski”, „Goniec Poranny”, „Kurier Lwowski”, „Kurier Płocki”, „Kurier Polski”, „Kurier Poznański”, „Kurier Warszawski”, „Lot Polski”, „Myśl Narodowa”, „Myśl Polska”, „Niepodległość”, „Ruch Prawniczy i Ekonomiczny”, „Słowo”, „Warszawianka”, „Ziemianin”.

V. OPRACOWANIA

- Biały H., *Rola i działalność Centralnego Towarzystwa Rolniczego w procesach modernizacyjnych wsi Królestwa Polskiego w latach 1907–1914*, „Zeszyty Wiejskie” 2020, z. 26.
- Biographical Dictionary of Central and Eastern Europe in the Twentieth Century*, eds. W. Roszkowski, J. Kofman, London–New York 2015.
- Brzoza Cz., Stepan K., *Posłowie polscy w parlamencie rosyjskim 1917–1927. Słownik biograficzny*, Warszawa 2001.
- Chudzyński M., *Strajki robotników folwarcznych i rolnych w latach rewolucji 1905–1907 w regionie kutnowsko-gostyńskim*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego” 1983, t. 4.
- Cieplowska S., *Kiniorska Helena Stanisława z Jasieńskich*, [w:] *Ziemianie polscy XX wieku*, t. 2, Warszawa 1994.
- Dawidowicz A., *Myśl polityczna Stronnictwa Narodowego 1928–1939. Wspólnota ideału czy alternacja koncepcji*, Lublin 2017.
- Dzięciołowski S., *Centralne Towarzystwo Rolnicze w Królestwie Polskim i jego polityka agrarna 1906–1918*, Warszawa 1981.
- Dzięciołowski S., *Centralne Towarzystwo Rolnicze Królestwa Polskiego i jego program w latach 1906–1908*, „Przegląd Historyczny” 1969, nr 1.

- Kawalec K., *Roman Dmowski*, Poznań 2016.
- Kądziała J., *O genezie „Syzyfowych prac”*, „Pamiętnik Literacki” 1965, nr 1.
- Kiniorski Marian, oprac. J. Zieliński, PSB, t. 12, 1966–1967.
- Kita J., *Ziemiaństwo polskie a modernizacja gospodarki rolnej do 1914 r. (zarys problematyki)*, „Zeszyty Wiejskie” 2016, z. 22.
- Kozłowski Cz., *Działalność polityczna Koła Międzypartyjnego 1915–1918*, Warszawa 1967.
- Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J. Majchrowski, Warszawa 1994.
- Lesiak H., *Przemiany cywilizacyjne na terenie obecnego powiatu kutnowskiego*, [w:] *Biuletyn Informacji Bibliotecznych i Kulturalnych*, Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Łodzi, IV 2008, nr 9 (54).
- Lesiak H., *Szlakiem dworów regionu kutnowskiego*, Kutno 2007.
- Łukawski Z., *Koło Polskie w Rosyjskiej Dumie Państwowej w latach 1906–1909*, Wrocław 1967.
- Maj E., *Wizja wsi polskiej w myśli politycznej Związku Ludowo-Narodowego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 1999.
- Maj E., *Związek Ludowo-Narodowy 1919–1928. Studium z dziejów myśli politycznej*, Lublin 2000.
- Markiewiczowa H., *Geneza, organizacja i działalność Polskiej Macierzy Szkolnej w latach 1905–1907*, [w:] *Szkolnictwo, opieka i wychowanie w Królestwie Polskim od jego ustanowienia do odzyskania przez Polskę niepodległości 1815–1918*, Warszawa 2016.
- Mich W., *Etos ziemiański w działalności Związku Ziemiaków w Warszawie*, „Dzieje Najnowsze” 1987, nr 3.
- Mich W., *Związek Ziemiaków w Warszawie 1916–1926*, Lublin 2007.
- Molenda J., *Piłsudzczyca a narodowi demokraci 1908–1918*, Warszawa 1980.
- Mycielska D., Zawadzki J.M., *Senatorowie zamordowani, zaginieni, zmarli w latach II wojny światowej*, Warszawa 2009.
- Nowak J., *Le voyage des Parlementaires Polonais en France (fevrier-mars 1927)*, Paris 1929.
- Olszewicz B., *Lista strat kultury polskiej (1 IX 1939–1 III 1946)*, Warszawa 1947.
- Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939. Słownik biograficzny*, t. 3: K–Ł, oprac. P. Majewski, G. Mazur, Warszawa 2005.
- Parlament Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1927*, red. H. Mościcki, W. Dzwonkowski, Warszawa 1928.
- Pawlikowski J.G., *Dublany*, Lwów 1897.
- Pasztor M., *Słabnące lobby. Działalność propolskich grup parlamentarnych we francuskim Zgromadzeniu Narodowym w latach 1921–1936*, „Dzieje Najnowsze” 1997, Parlament Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1927.
- Potkański W., *Terroryzm na usługach ugrupowań lewicowych i anarchistycznych w Królestwie Polskim do 1914 roku*, Warszawa 2014.
- Przeniosło M., *Rada Główna Opiekuńcza w latach 1915–1918 – władze, struktura wewnętrzna, formy aktywności*, [w:] *Dzieje biurokracji*, t. 4, cz. 2, Lublin–Siedlce 2011.

- Ratyński M., *Marian Kiniorski (1868–1943), Słownik biograficzny polskiego obozu narodowego*, red. K. Kawęcki, t. 1, Warszawa 2020.
- Rędziński K., *Dzieje Towarzystwa Bratniej Pomocy Studentów Akademii Rolniczej w Dublanach (1856–1919)*, „Przegląd Nauk Stosowanych” 2015, nr 6.
- Rudnicki Sz., *Działalność polityczna polskich konserwatystów 1918–1926*, Wrocław 1981.
- Socha J., *Działalność Centralnego Towarzystwa Rolniczego w dziedzinie oświaty rolniczej 1907–1929*, Łódź 1994.
- Stemler J., *Polska Macierz Szkolna, [w:] Nasza walka o szkołę polską 1901–1917*, t. 2, oprac. B. Nawroczyński, Warszawa 1934.
- Suleja W., *Tymczasowa Rada Stanu*, Warszawa 1998.
- Tomasiewicz J., *Paramilitarne struktury i działalność spiskowo-bojowa polskiej prawicy 1918–1933*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2016, nr 2.
- Toporski A., *Zaangażowanie ziemian guberni kieleckiej i radomskiej w działalność organizacji społecznych w okresie I wojny światowej*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” 2014, t. 29.
- Wapiński R., *Roman Dmowski*, Warszawa 1988.
- Winnicki Z.J., *Rada Regencyjna Królestwa Polskiego i jej organy (1917–1918)*, Wrocław 2017.
- Wolsza T., *Towarzystwo Oświaty Narodowej (1899–1905)*, „Kwartalnik Historyczny” 1987, nr 2.
- Wolsza T., *Stowarzyszenie „Łączność” 1888–1893. U źródeł Ligi Narodowej*, „Dzieje Najnowsze” 1987, nr 2.
- Wołos M., *Alfred Chłapowski (1874–1940). Biografia ambasadora Polski we Francji*, Toruń 1999.
- Wośkowski T., *Dzieje studiów rolniczo-lasowych w ośrodku dublańskim...*, Warszawa 2011.